

Rétrospective 2005

K' ele soeye longue et roede...

...et k'ele vâye disk' à dbout...

Dji vos câze di l'anêye 2006, come di djusse. K' alîz ddja tuzer, vozôtes, godis !!!
Mins riwaitans on pô kimint çk' ele a corou, noste anêye.

Beldjike

Les ptits Bedjes ont stî di dnêye po les pôvès djins k' ont pierdou ttawait tins do radmarêye do 26 di decimbe 2004. Dipus d' 50 miyons d' uroliârds. Gn a des sôdards do Djeneye [*du Génie*] k' ont stî bouter zels-minmes e Sri Lanca. Proficiâte, mes cousses.

Todi come todi, li vicâreye politike a dné ses margayes et ses herlemes. Li prezidint Vau Cau, ki voeyeut voltî l' walon, a dvou taper l' cote sol hâye. Vo l' rila simpe pârlumintî.

Po muchyî les hignes et les hagnes et les poujhaedjes sins les cagnotes des lodjmints sociâs, les syndicats on fwait metinguer les ovrîs, paski l' govienmint tuzêve âs pinsions d' leus efants et leus ptits-efants.

Sâf ki, asteure, cwand on rwaite li vicaedje des djins e l' Afrike u e l' Azeye, i m' avize k' on s' plind d' âjhe. Si on sereut dins on camp d' refudjîs palestiniês à Liban, resseré sins ddja ene cwâte d' idintité dispu câzu 60 ans, cwè direut on ?

Palestene

Sereut on binâjhe kel gros Sharon a bagué evoye del

Binde di Gaza - ene tere nén pus grande ki nos Redîmés Payis - avou l' idêye di zweper 40 âcint del Cisdjordaneye sins k' les ôtes payis n' trovénxhe a rdire ?

(Note di l' Eplaidou : dispu don, li Sharon a yeu on côp d' sonk, et on n' è câze pus).

Boûsses

E 2005, les marchîs âs tites [*bourses*] ont Bén gripé, mâgré kel petrole montéve eto (a 72 dolâr li bari, on n' aveut mây veyou çoula). Et l' ôr n' a nén lâchî do griper nerén. D' âbitude cwand l' ôr et l' petrole monnut, les boûsses baxhnut.

El Beldjike, les sins-posse ni dvront pus aler pointer al comene; li dierin côp ci fourit e moes d' decimbe 2005. Mins s' fâre-t i co wârder si cwâte di pontaedje po-z î mete ses condjîs et ses ahotes a câze d' ene croke u l' ôte [*arrêt maladie*].

On mousse, voye non voye, eviè l' e-goviernance. Les sins-éndjole voeront co do tins.

Terorisse

E 2005, on-z a co voeyou des ewaerantès afwaires e l' Irak (axhoraedjes di totes les cognes), el Djordanreye ey e l' Inglutere (potchaedje di bombes), e Liban (assazinaedje di gaztîs et d' politikîs).

Mins ça a todi stî come ça dispu kel monde est monde. Et les terorisses ont co des belès anêyes divant zels, copurade paski l' mondialijhaedje, ki n' a pont d' ahote, aritchit todi dpus les ritches et câvele todi dpus li fossé k' i gn a avou les pôves.

Mondialijhaedje

Les pôves ki, cwand les tévés n' elzès vnèt nén raguignî [*observer*], crevèt todi d' fwin come des moxhes, come e Nidjer. Ça fwait ki totes ces djins la ni tuznut k' a ene sôre: vini e l' Urope u e l' Amerike bijhre po bouter.

Mins on n' les vout nén. on-z a ptchî d' evoyî les guernâtes [*crevettes*] pa batea e l' Afrike po-z esse siplitcheyes, et les ramoenner pa camion (et manni l' air avou l' cobroûlêye essence) ki d' ascoyî [*accueillir*] a Ostinde des splitcheus(es) d' Afrike u d' Azeye.

Ça fwait k' on-z a todi on sistinme di handele, la k' les marchandeyes plèt voyaedjî totavâ, mins les ovrîs, nén.

Drole di mondialijhaedje !

C' est la kel batch si rtoûne sol pourcea. Les ebagants foû d' Afrike et d' Azeye sont presses a magnî Mouze et les vâs po moussî e l' Urope e stoumeligne [*clandestin*]. Avou ene rigulete di moirts, neyîs el Mîtrinne Mer, sitofés dins les camions u dins des contners k' ont candjî leu foye di voye.

Et l' bastixhaedje di l' Urope ?

L' Espagne vént di dner leus papîs a dipus d' 200.000 clandestins: des Ecwatoryins, des Roumins, des Marokins, des Colombiyins. Mins cwand çki les 25 payis d' Urope si metront d' acoird po ene seule politike ascoyance des abagants ? E 2006 ?

Asteure k' i sont metou d' acoird, come ene seule djin (?!) sol buddjet 2007-2012... mins nén so ene mwaisse-lwè !

2005 dins l' pitite soce des waloneus

Come l' Acsegnmint et l' Culteure ni sont nén co toti a Nameur, cwè vôteuss fé d' grand, hê, ti !

Les soces rotnut toti, et les gazetes ossu, c' est on mirâke. Gn a toti 12 rivowes so les axhletes des waloneus nâcionâlisses (les localisses, li pus grosse peclêye, i n' lijnut kel cene di leu coine).

Les Noveles des Walons Scrijheus d' après l' Banbwès n' ont nén staté avou l' moirt da Rodjî Viroux, come c' esteut a rcrinde. Li "Coutcouloudjoû" rexhe asteure tos les troes moes mins il est pus spès.

Li soce des Rcâzeus, k' aveut dhoté [*était morte*] a Bietris, a raviké a Bive. Les "Scrijheus do Cinte", ont stî priyîs do djâzer do walon pa des soces cultureles do Roman Payis. On-z a eplaidî on "Tintin" avou l' accint d' Nivele...

Li rfondou walon

Ene pougneye di djintis ovrîs fwait tcheryî tecnicmint li rfondou. L' unifyî walon cmince a esse ricnoxhou foû des soces di waloneus... mins on l' eploye toti ossu waire, et nouk ni s' î a metou emey les ancyins waloneus. Cobén ki...

Djôr Sfasi, 23 ans, et k' a skepyî el Roumaneye, a ratourné e walon on gros boket do sâmtî [*psaltier*]. Po on noûwaloneu, on lyi pout dner l' plouma !

L' eciclopedeye Wikipedia rote toti mî, avou cwate cénk bouteus a tinzayeure. Elle a cmincî l' anêye avou on pô moens di 4000 intrêyes et l' atcheve avou dabôrd 6500. Ça fwait cwandminme câzu 7 intrêyes par djoû. Ci n' est nén ene tchitcheye.

Å posse et dins les lives

Mins, e moes d' djanvî 2005, li novea boss di radio VivaCité a fwait tourner on papî come cwè, poy k' on wârdéve ene emission e walon, on n' pleut pus passer des plakes e lingaedje walon foû di ciste emission la. Fât-st araedjî !!!

Gn a yeu deus noveas romans e walon, scrîts pa des vîs rôlîs di cisse sôre di belès letes la: li Lucyin Somme et si copleuse Chantal Denis.

Tant k' å Djhan-Pire Dumont, ene des pus capâbès penes do 21inme sieke, li Coirneu d' Hu lyi a rezhou s' live di noveles "Conte di m' payis et d' co pus lon".

Mins, di câze di margayes divintrinnes emey les Hutwès(ses), li Djhan-Pire a decidé, tot d' on côp, di n' pus rén fé pol walon.

Bén damaedje !!!

Vola ! Dji leye ouve. Dji n' brai nén mins dj' end a gros... mins dji m' rafeye tolminme di meyeus djoûs po onk di nos béns les pus precieus : li lingaedje di nos djins.

Boune anêye et totès sôres di bouneurs, sapinse k' on n' dit.

Lucyin Mahin, li 31 di decimbe 2005.

Eternâcionâ : li wangnaedje do Hamasse

Bouxhe sol tâve

André Gauditiaubois scrijha li 31 di djanvî 2006 :

Ène bièsse kèstyon:

Asteûr on dminde au Hamas di yèsse djintî sinon on n' lyi pâle pus.

Poukwè n'a t-on né dmindé au Bush di yèsse intèlijant après si-èlecksion...

Response di l' eplaidou

Çou k' gn a a rilever : c' est l' prumî côp e l' istwere, dispu kel monde est monde, k' i gn a on vôteadje pâr democratike dins on payis arabe.

Vos voeyoz l' resultat. Li batch si rtoûnrè dabôrd sol pourcea.

Politike walone : vât mî rire ki braire

Cénk munutes d' actouwalité !

So l' RTW

Nos djocans nos programes po vos dner cnoxhance des dierinnès noveles.

Gn a on teribe accidint ki vént d' ariver divant l' Pârlumint walon. On tchôfârd, avou 4 gr di sonk dins si alcol, vént d' fé ene cabolêye di mouzons sol pavêye divant l' Pârlumint walon. D' après les prumirès constatacions, i s' adjireut d' on recidivisse ki, dissu troes ans, a ddja troes moirts so s' tåvlea d' tchesse.

Les troes côps, il a stî manborné [réprimandé] på djudje ki l' a leyî e liberté, veyanmint k' ça n' esteut nén onk di s' famille k' aveut stî pokî.

Di ç' côp ci, putete bén k' les tchôzes vont candjî, veu k' il a fwait on on touyisse et k' il a stâré troes pârlumintîs d' on seû côp.

El police dimeure moyale so l' idintité des troes touwés, çou ki leye a pinser k' i gn a surmint on hôt-plaeci dins l' binde, k' a stî ramusté [liquidé]. Nos vos ténrans à courant dins no flach ki vént.

So ç' tins la, à Cir

Troes pitès âmes monnut à Cir. Ele n' ont nén co bén yeu l' tins d' comprinde çou ki lzî arive. I n' a nén co cénk munutes, eles calôdént so l' trotwer padvant l' Pârlumint walon divant kel seyance ni comince.

Sins lzî dmander leu-n avis, vo lzès la padvant l' ouxh di l' infier. C' est l' Diale luminme ki s' disrindje po les vni rascodé.

- Fouxhîz les bénvnoes e l' infier. Divant d' rentrer, dji vos avize ki vos avoz l' droet d' doner on côp d' telefone sol Tere. "

Li telefonaedje da Dârdene

El prumî k' a s' toû, c' est l' Michel Dardenne. I s' dispaitche do telefoner a s' gârçon"

- Em fi, dji so padvant l' ouxh di l' infier. Adon, dji vos vou dire do fé bén atincion a çki vos ndalez fé la padzo po n' vos nén rtrover droci. D' ostant dpus k' el Diale vént di m' dire k' i n' aveut pont d' wilicome ni d' vere di bénvnowe. Dji lyi a bén respondou k' ça n' fijheut rén et k' on boereut bén al botaye. Mins i parexhe k' i n' a pont d' botaye nerén. Et dire ki dji n' sâreu ddja pus mori d' soe, poy ki dj' so ddja moirt "

Divant del fé rentrer, el Diale lyi prezinte el facteure " troes munutes, ça vo frè troes meye uros. A vo toû, nosse dame Milquet "

Li houcaedje da Jowele

Mâgré l' pris, Jowele Milket ès dâre so l' telefone. Cwand elle a l' Pâpe, tote tchoupe, ele lyi dmande do vir çou k' i s' passe avou l' Bon Diu pask' i n' a seurmint ene

ereur et k' ele divreut esse e paradis.

- Êm feye, minme si dji m' lome Benoet saze, dji n' sâreu ndaler conte l' avis do Patron, I n' a nén veu d' on boun iy k' vos ndalîxhe à govienmint avou les rodjes. Vos avoz dit k' vos sopoitrîz çou k' il advénreut. Ebn sopointez, asteure.

Ele a co bén cachî do pârlé po n' rén dire mins i n' a rén yeu a fé.

- Cénk munutes, ça fwait cénk meye uros, dit-st i l' Diale.

Li toû da Di Roupo

Eyet vla l' toû da Elio Di Roupo.

I comince pa rouscayî dlé l' Diale pask' i n' est nén contin do tot di esse la. Mins l' Diale lyi respond k' c' est di s' fâte, k' il est puni pask' el Bon Diu n' inme nén k' on s' prinde por lu.

Adon, i telefone à prumî scretaire do pârti. C' est pus foirt ki lu, i fât k' i dene ses dierins ôres.

- Alo, droci, c' est l' Bon Diu, infin, Elio ki dj' vou dire. Dins kén estat l' pârti est i po l' moumint ?

El scretaire lyi fwait on tåvlea del situwâcion. I fât bén rconoxhe k' ele n' est nén foirt erlujhante. Pus k' on rnaxhe dins les lodjmints sociâs, pus k' on trouve. On va bénrade ès rinde conte ki c' est la k' on-z a muchî les gârçonires des minisses socialisses. On

n' sait pus cwè fé po-z arester l' herleme.

Après ça, gn a pus nolu ki vout payî les pâcmetes a Tchâlerwè paski les liârd s' è vont. On n' creyrè nèn eyu à telefone, c' est pus prudint.

On a des rujhes avou l' govienmint francès a cåze des socialisses k' ont leu mâjhon d' campagne drola, et ki les volnut radmint rvinde divant k' on n' elzî tcheye dissu l' paltot Les Francès dijhnut ki ça fwait tchir, les pris d' l' immobilier.

N' a pus moyén d' fé taire les ovrîs cominâs ki s' fwaiyut èn oneur d' awè stî travayî po rén dilé les gros bounets do pârti. Mins i gn a nolu po les croere.

Po fini, vos n' estoz nèn co froed k' i gn a ddja margaye inte Van Cau eyet les cis d' Lidje ki vôrènt Bén prinde vo plaèce. On n' sait pus eyu dner del tiesse.

Cwand il a-t etindou tot ça et k' il a tot dné ses ôres, Elio riclape li coirnet, eyet, tot aflaxhî, i s' rind seulmint conte do tins k' il a dmore à telefone. El note va esse salêye.

El Diale lyi dit :

- Po vo comunicâcion, c' est troes uros.

- Comint, dit-st i Elio, dj' a dmore Bén pus lontins k' les ôtes et yeusses, il ont payî tchir et vilin.

- C' est normâ, respond l' Diale, di l' infier a l' infier, ça n' est k' ene comunicâcion zonâle !

Christine Tombeur, e moes d' nôvimbe 2005.

Bonne tenue du secteur de l'habillement belge en 2005

Li môde bedje e 2005 : nén schovêye evoye pal wacîye chinwesse

C' est minme li contrâve k' on-z a veyou. So les 8 prumîs moes, les vindaedjes ont rmonté di 9 âcint. Les investixhaedjes ont spité à hot di 27 âcint, crândimint assez. Les epoirtaedjes ont ogminté d' 17 âcint, dabôrd ki les apoirtaedjes ni crexhént ki di 10 âcint.

Come di djusse, ci n' a nèn stî totès rôzes et totès viyoletes. On s' atindeut a ene câkêye d' ovrîs aler a Rékem, avou li dismantchaedje di l' acoid *Multifibre* al novelan 2005, et l' wacîye di prodûts chinwès k' alént enaiwer l' marchî.

On-z aveut veyou clair : les apoirtaedjes di marones po les omes ont potchî di 1157 âcint (onze còp dpus k' e 2004); les sotént-goidje chinwès apoirtés el Beldjike ont rhâssi di 274 âcint (câzu troes còp dpus). Onk dins l' ôte, les Chinwès ont amoenné 34 âcint d' mousseures di pus k' e 2004.

Ladsu, gn a yeu on tapaedje a l' ouxh (mande escuze po ç' mot la, nèn foirt politicmint comifât) di 4,3 âcint des **ovrîs** do cwârtî testile el Beldjike. Mins - et c'est clapant ! - dins l' minme tins, on-z a regadjî des **employîs**, ki leu nombe a crexhou d' 1,3 âcint.

Kimint splitchî tos ces chifes la ?

Po cmincî, kénès societés k' on lome li testile bedje ?

C' est totes les oujhenes di mousmints k' ont leu sidje sociâ el Beldjike. Ele s' ont ratroplé dizo l' essegne "**Creamoda**". Creamoda, c' est on no bikebok, ki pout aler el Flande ey el Walonreye : on n' a nèn co redjonalijhî avâr la.

Mins, po dire li veur, end a brâmint did zeles ki s' ont ddja displaeci foû payis (e l' Urope Levantrece, e l' Afrike Bijhrece ey... el Chine).

Mins les chifes po les ovrîs c' est djusse les cis ki boutnut el Beldjike. Gn a 17.000 posses dins l' testile el beldjike, et 40 a 50.000 posses dins des eterprijhes testiles bedjes a l' etrindjir.

Creamoda a mostré ki les patrons bedje des mousseures s' avént apresté dispu bele âdje al wacîye des produits chinwès. Les employîs k' ont dmore el Beldjike ni sont pus tant des ptits ovrîs, mins des câdes e vindince (mârcutigne), des stilisses et des administreus.

Ça fwait ki les djins di l' abeymint bedje ont stî schapés a cåze di leu sepiance [*know-how*].

C' est Bén po ça k' i gn a co yeu des novelès plaeces dins les employîs do testile el Beldjike e 2005.

Pôreut todi vali k' ça deure !

Lucyin Mahin, li 10 di fevrî 2005.

Istwere

Li Guere del vatche

Li guere del vatche, c' est come ça k' on-z a lomé ene guere des Walons inte zels, k' a ravaedjî l' Condroz inte 1275 eyet 1278.

Les Lidjwès, Namurwès, Braibonîs et Lussimbordjwès î estént egadjîs, ki sotnént soeye-t i l' Conte di Nameur, soeye-t l' Prince Eveke di Lidje.

Leus deus estént e margaye a cåze d' ene vatche hapêye a Cînè (adon payis d' Lidje) et rtrovêye sol fôre d' Andene (adon Conteye di Nameur).

Do scrotaedje à pindaedje

Al fôre d' Andene, e 1275, Gui d' Dampire, conte di Nameur eyet d' Flande, meta so pî on tournoe.

On lomé Engoran, on payizan d' Djalet, î amoenna li haiteye vatche, hapêye a on lomé Rigåd a Cînè.

Ci-cial esteut eto sol fôre. Si ricnoxha-t i s' biesse, et aler racuzer les hapeus a Djihan d' Haloe, bayî [*bailli*] do Condroz. Mins come Andene esteut foû di s' triyaedje, ci-cial propôza a Engoran di rmete li vatche la wice k' i l' aveut stî haper et d' end esse cwite; sins cwè i sereut apicî cwand i rmousreut e Condroz. Et, po raler a Djalet, i dveut di tote foice ritrevâtchî l' Condroz.

Engoran fijha come dit; mins a poenne k' i meta ses pîs e Condroz, les omes do bayî ki l' aconcoistént et k' estént a ç' moumint la dins leus

waibes, l' apicî eyet l' pinde après èn âbe.

Li cminçmint des rvindjes

Li signeur di Gône (Djalet esteut sol signurreye di Gône) s' endè māvla, copurade paski Djhan d' Gône volest divni bayî do Condroz al plaeece di Djhan d' Haloe.

Ça fwait k' nosse Dhihan d' Gône adjinçna ene espedicion, avou les signeurs di Cele eyet Spontin, et distrure li tchestea d' Haloe.

Li grande apougnåde

Totossu rade, Djihan di Haloe si rvindja, ey aler bouter l' feu so les teres di Gône. Djihan d' Gône dimanda l' aidance do conte di Nameur, Gui d' Dampire. Come ci-cial aveut spozé Zabele do Lussimbork, les Lussimbordjwès ont moussî, zels eto, dins l' apougnåde.

Les Namurwès et les Lussimbordjwès fjhînt l' sidje di Cînè. Les disfindeus del veye fourît tertos broûlés evike dins l' egljhe. Termetant, li prince eveke di Lidje, Djihan d' Inguî, evoya les Dinantîs ataker Spontin.

Li guere finixha e 1278, après deus ans d' disduts.

Pablo Sarachaga, so Wikipedia

Jean-Baptiste d' Omalius d' Haloy

Djihan-Batisse d' Omaliusse di Haloe, c' esteut on cuzén, al cwatrinme botnire, da Djihan d' Haloe, li bayî do Condroz do tins del guere del vatche.

Il a skepyî e 1783 et a morou 1875.

C' esteut on scincieus, mins il a eto stî gouverneu del Province di Nameur do tins des Olandès (1815-1830).

C' esteut aprume on fén cnoxheu des rotches. Il a splikî, lu l' prumî, l' adjinçnaedje djeyolodjike del Beldjike, do Bassin d' Paris, des Vôdjes, do Djura, et di sacwantès coines des Apes et des Pirenêyes.

Haloe et les di Haloe

Ci famille la, c' est, e francès les "Halloy", u "d' Halloy", come sicrît a môde namurwesse, et kécfeye bèn eto, sicrît a môde del Principâtê d' Lidje, "Halleux", "Dehalleux", "Dehaleux". I provnèt do hamtea di Haloe (e francès Halloy), metou dins l' ancyin ptit ban d' Braibant.

Po dire li veur, el Moyinådje, Braibant n' esteut k' on hamtea, adon k' Haloe, c' esteut ene grosse signorreye, avou on tchestea k' egzistéve dedja à 11inme sieke, et k' a stî pâr disbrôlé tins del Guere del vatche (1275-1278).

Li tchestea d' Haloy esteut ene des doze dimorances do prince-eveke di Lidje. Li bayî do Condroz, k' î dmoreve, esteut li rprezintant do prince-eveke.

Rilidjon

Les Granmontîs, des moennes k' on lomève les Bons Omes

L' **Ôre di Grandmont**, c' est èn ôre di moennes ki viként ene miete come des ermites, mins ki dmorént tot l' minme eshonne dins ene pitite cominâlté.

Les **Granmontîs** estént cobén lomés les **Bons Omes**, di câze del grande bonté di leu askepieu, Sint Stiene di Muret.

L' Ôre di Grandmont s' a diswalpé ezès 11inme et 12inme siekes, la kel vicaedje a môde di moenne a rieu brâmint do succès emey les djonnes des ritches ki nd avént leu sô di viker à mitan des ritches.

Di ces trevêns la, des moennes k' i gn a, come les **Tchâtrôus**, alént dmerer tot seus e fén fond des bwès come les ermites des prumîs tins del crustinté.

Les Granmontîs, zels, ont cwerou ene mitan-voye : viker à mitan des bwès, mins e cminâlté : magnî eshonne et s' ripoizer dins on dortwer, ossu bén po les frés moennes ki les cviers.

Sikepiaedje di l' ôre

L' askepieu d' l' Ôre di Grandmont, ci fourit **sint Stiene di Muret**.

Il aveut stî enondé tot lijhant dins l' Evandjîle li spoûle do ritche djonne ome, ki Djezus-Cri lyi aveut dit :

"Si vos vloz esse li meyeu des omes, alez è, vindoz çou ki vos avoz, dinez ça às pôvès djins et vos âroz on trezôr e cir. Et poy, vinoz et s' mi shure!"

À cminçmint, li Stiene a viké come èn ermite dins l' Bwès d' Muret e Limouzin (Sud-Ouwess del France). Adonpwis, gn a yeu sacwantès djins k' ont stî assaetcheyes pa si egzimpe, et ki l' ont stî rtrouver.

Estiene passève sovint s' tins a scoler ses shuveus. Insi, gn è cminça a aveur ene pitite cominâlté ki vikéve âtoû d' lu.

Come c' esteut on prumî mwaisse, i divna cnoxhou long et lådje, et gn ourit brâmint des djins a lyi rinde vizite et vni a scole adlé lu.

On vout k' après s' moirt, gn ava ene peclêye di mirâkes a Grandmont, çou ki refoirta l' idêye ki Stiene esteut on sint ome.

Cwand sint Stiene mora, li 8 di fevrî 1124, ses dissipés fourit tchessîs evoye do Bwès d' Muret pa les Benedictins d' Ambazac. Ces-la avént dné l' djouwixhance del plaeece a sint Stiene po s' veye durante, mins i n' ont nén vlou continuer avou ses shuveus.

Ça fwait kel kiminâlté s' a dvou astaler 16 km pus à Nôr, so on platea d' granite, en ene plaeece lomêye "Grandmont", sol pârotche di Sint-Silvesse.

C' est a Grandmont minme ki l' Ôre a stî amonté, c' est po ça k' on l' a lomé insi.

Li rwè d' Inglutere, Hinri II Plantagenêt, adon mwaisse do Limouzin pa s' mariaedje avou Aliénor d' Akitinne, a dné brâmint des cwârs al cominâlté d' Grandmont.

Avou ces dnêyes la, les moennes bastixhît on priyuré ki si eglijhe fourit consacréye e 1166.

Li régue di Grandmont

Li régue di l' Ôre di Grandmont comprend 65 ârtikes. Elle a stî scrîte avîè 1140-1150 pa Estiene de Liciac, li 4inme priyeu, e shuvant les scolaedjes da sint Stiene di Muret.

Les Granmontîs dvént viker dins l' disseulance, en ene retrôclêye plaeece [*endroit isolé*]. Les rlidjeus divént djuner [*jeûner*] et i n' plént nén câzer.

I n' avént nén l' droet do coûtiver l' tere, ni do tni des biesses. I n' polént nén nerén aler bouter dins ene pârotche, mins s' polént i rascoyî des pôves dins leu Mâjhon.

L' ôre di Grandmont compurdeut des frés layikes, les **cviers**, po fé les ovraedjes di tos les djoûs, et des frés rlidjeus, les **clers**, ki n' fihént ki d' priyî. Mins il estént metous tertos sol minme pî.

On "dispinseu" esteut tchoezi emey les cviers po moenner tchaeke Mâjhon. Mins ci sistinme la aléve amoenner sacwantès margayes inte les clers et les cviers.

Gn aveut k' on seu priyeu po regluminter tot l' Ôre al Mwaisse Mâjhon d' Grandmont. Eto, i fijeut fén mâlâjhey do manaedjî les béns del cominâlté.

Portant, l'Ôre end aveut dandjî po viker.

Li Régue di l'Ôre a stî aveureye på Pâpe Adriyin IV li 25 di mâss 1156.

Estiene di Muret fourit canonijhî e 1189 pa l' Pâpe Clemint III. Li ceremoneye si fjha-st a Grandmont, li 30 d' awousse 1189.

Li crexhance di l' Ôre

Les rwès d' France et d' Inglutere ont Bén aspilé l' Ôre di Grandmont po l' fé crexhe e France. Al fé do 13inme sieke, gn aveut sol payis pus di 160 mājhons avou 1200 rlidjeus.

Cwand l' Ôre di Grandmont s' a yeu spårdou totavâ, il a cmincî a rçure des dnêyes tos costés: des rintes, des démes [dîmes], des teres.

E 1216, les Mājhons ont stî plaecyeyes dizo l' otorité d' on "Coridjeu" tchoezi dins les clers. Mins les cviers n' estént nén d'acoird.

Dins on papî di 1317, li Pâpe Djihan XXII rashonna les pus ptites des mājhons e 39 priyurés. Adon, li priyuré d' Grandmont divna ene abeye, ki dmana li mwaisse plaeece di l' Ôre.

Li discrexhance di l' Ôre

Ezès 14inme et 15inme sieke, l' Ôre di Grandmont va discrexhe, a cāze del Guere di Cint-z Ans e des Guerres di Rlidjon.

E 17inme sieke, li Pâpe Leyon X aveut fwait on Concordat avou li Rwè d' France. Ci-cial aveut l' droet do lomer lu-minme

les abés (mwaisse d' ene abeye) et les priyeus (mwaisse d' on priyuré).

Ci djin la, lomêye på rwè, n' estént nén l' tchîf spirituwel des rlidjeus, mins ele toutchive ene pārt des rivnous.

Les rivnous d' ene abeye u d' on priyuré provnēt do payaedje des messes ki les moennes dijhēt po les djins.

Ci sistinme la, c' esteut come ene taeye [impôt] so les rintrêyes des ôres monastikes, k' alève dins l' potche do rwè.

Li likidaedje di l' Ôre

C' est l' ārtchiveke di Toulouse et l' eveke di Limoges k' ont stî tcherdjîs do likider l' Ôre di Grandmont.

Li likidaedje di l' Ôre a stî prononcî li 6 d' awousse 1772 på Pâpe Clemint XVI, ki s' ployive insi ās ôres del Coû d' France. Li decidaedje n' a stî aveuri pa Louwis XVI k' e moes d' may 1784, a cāze kel pārlumint d' Paris aveut metou des pires el roye.

Māgré kel dierin abé d' Grandmont, a tot sayî po schaper l' Ôre, l' abeye a stî serêye cwand il a morou, li 11 d' avri 1787.

Les dierins Grandmontins ont cwité l' abeye e moes d' djulete 1788.

Les bastimints d' l' abeye ont stî distrûts al Revolucion francesse. L' Ôre di Grandmont aveut morou di s' bele moirt.

Jean-Pol Grandmont, e moes d' fevrî 2005.

Médyince

Do novea siconte do magnant mās ?

Ene ekipe di cacheus francès vént d' eplaidî on trova ki pôreut Bén vni a pont po médyî les magnants mās [cancer].

C' est des linfocites T moudreus foirt hagnants po les celures des magnants mās, k' il ont batijhî IKDC ("Intense Killer Developing Cells", Diswalpantès Celures Foirt Moudreuses).

Les linfocites T moudreus [lymphocytes T tueurs], c' est des celures ki fjhēt come les bernatîs des grands dishaladjes [éboueurs des encombrants ménagers]. Li linfocite moudreu cwirt après les celures nén trop catolikes ki trinnēt dins l' coir, inte di zeles les cines epestiferêyes pal virûsse do SIDA, u les celures cancerixheuses, eyet les golafer pâr [phagocyter entièrement].

Li trova a stî eplaidî el sincieuse rivowe inglesse *Nature*.

Si vos avoz l' cancer, et ki vos les vloz mete dins l' siringue ki vs fwait vos pikeures, i fārè co ratinde 10 ans.

Ca les IKDC, c' est des celures di soris. Gn a co ene hapêye po lzès poleur adapter al médyince des djins, si ça rote, todi.

Dj' espere k' on frè minti li spot « rafiya māj n' as »

Li prumî d' fevrî 2006

Rilomés Bedjes

Émile Vandervelde

Emile Vandervelde a skepyî a Izele-dilé-Brussele (*Ixelles*) e 1866, et-z î dhoter e 1938. C' esteut on politikî socialisse bedje, mwints còps pârlumintî, minisse, eyet cnoxhou pol "**Iwè Vandervelde**" fwaite po lûter siconte del sôlrêye.

Vicâreye

Si pa esteut djudje di pâye a Izele. Il a stî aclevé amon les bordjoes, mins çoula n' l' espaitcha nén d' lère les tuzaedjes da Proudhon, Benoît Malon et co da Charles Fourier. Adon, il a Bén veyou k' i gn aveut nén k' lu ki boléve divant l' injustice et l' mizere ki l' industriyalijhaedje capitalisse del fén do dijh-nouvinme sieke aveut-st amoenné.

I studia brâmint. Si dvént i docteur e droet, docteur e syinces sociâles et co docteur en economeye politike. Come djonne avocât, i studia co, po s' plaijhi, li fiziolodjeye, l' imbriyolodjeye eyet co l' sikiatreye.

E 1894, adon k' il est 21 ans vî, i va dner cours di sociolodjeye economike a l' Institut des Hôtès Studes del nouve univiersité d' Brussele.

Ses scrijhaedjes d' adon sayént d' raloyî l' biyolodjeye avou l' sociolodjeye. Avou on rlomé botanisse, il eplaidront ambedeus on studiaedje lomé "*Parasitisme organique et parasitisme social*" eyet èn ôte live avou l' tite

"*L'évolution régressive en biologie et en sociologie*".

E 1918, c' est lu ki rçurè l' pirlodje d' istwere des doctrenes sociâles di l' ULB.

Mimile Vandervelde et l' POB

Cwand il a yeu léjhous les lives sol socialisse, i s' a dit dins lu-minme: "les tuzaedjes, c' est Bén, mins sins faitindjes, c' est rén; li ci kel dit, k' el fwaiye !" Et c' est po çoula k' i s' egadja-st e l' politike.

I mousrè à **Pârti Ovrî Bedje** (POB) ossu rade ki ci-ci s' a metou so pî, e 1884. Nosse Mimile aveut adon 19 ans ey il esteut ddja soçon del "Ligue ovrîre d' Izele".

Li prumî programe do POB a stî scrît à congrès d' Cwargnon e 1893. Emile Vandervelde fourit po brâmint dins ç' tecse la, eyet c' est lu ki scrijha li Tchâte di Cwargnon.

Emile Vandervelde fourit prezidint do POB inte 1933 et 1938; dj' ô Bén, dispoy ki l' fonccion di prezidint a stî metowe so pî, et disk' a s' moirt.

So ces vint anêyes la, les socialisses bedjes vont bouter fer po fé passer les candjmints k' il avént hâyné dins leu programe:

- li vòtaedje à sufraedje univiersel po les omes;
- li liberté sindicâle;
- li djournêye di 8 eures;
- les pinsions et l' assurance tchômaedje;
- li Iwè siconte del sôlrêye (Iwè Vandervelde).

Li Iwè Vandervelde

Li Iwè Vandervelde, c' est ene Iwè sol vindaedje del gote el Beldjike, k' a stî metowe en aplicâcion li 28 di setimbe 1919.

Li Iwè djheut k' les vindeus d' peket ni plént vinde ki deus lites d' on plin còp. I dvént fé on passe-avant às atchteus, po s' i resconterrént les acsizyins.

C' esteut a cåde ki les ptits ovrîs furlént leu paye tot-z atchtant del gote. Il estént adon payîs tos les djoûs. Si n' avént i nén des çances assez po-z atchter deus lites. L' idêye di s' ocuper do bouneur des pitès djins aveut sourdou après les disduts di 1886.

Come totes les Iwès, elle a stî distournêye. Les botikîs metént on lite di costé, a payî pus târd, mins i dnént on passe-avant po deus lites. Mins nerén, les vindeus d' gote divént todi aveur leus papîs d' accion (vindaedje di deus lites a còp, et stok shuvant) po cwand les acsizyins vnént.

Li Iwè a stî d' aplicâcion diskî diviè 1972.

Dossire aprestêye às scoles di Bive pa Jacques Dupuis (po Emile Vandervelde), et pa Francis Caramin et Mady Dorchymont (pol Iwè sol vindaedje del gote).

Ôtès racsegnes sol Mimile Vandervelde a l' adresse : http://wa.wikipedia.org/wiki/Emile_Vandervelde

Voyaedjes

Les aiwes di Bath

Cwand dj' a stî sôdârd, djusse après l' guere di 1940-1945, nos avans stî evoyîs e l' Inglutere. Nosse camp esteut djusse djondant l' veye di Bath.

Bath, c' èst l' pus grande veye do Sud-Ouwess di l' Inglutere, so l' Aiwe d' Avon, dins l' conteye do Sommerset. Gn a la inte cwatru-vint et cint meye djins. Ci fourit l' prumire veye do monde a esse classêye pa l' Unesco.

I n' fât nén rovyî ki l' Ingleteye n' a stî evayeye ki deus côps : les tropes da Jules Cezâr et les cenes da Wiyâme li Conkerant ont fwait mî k' les Almands e cwarante.

Do trevén des Romins

Li veye di Bath ("bagn" en inglès) esteut ddja foirt kinoxhowe vla deus meye cénk cints ans a caze di ses sourds di tchôte aiwe ki boutént foû d' tere a cwarante-shijh digrés cintigrades.

E meye nouv cint trintecwate, cwand l' Vezuve a bouté foû, l' aiwe du Bath a pierdou ene dijhinne di dgrés tot l' tins d' l' erupcion.

Les Romins avént basti a Bath li prumî "spâ" (*complexe aquatique*) di l' istwere : bassin d' tchôte aiwe, bassin d' froede aiwe, sôna, bagn trouk, sâle di massaedje...

C' estet ene vraiye estâcion termâle divant l' lete.

Les schapantès viertus des aiwes minerâles di Bath ont stî bénoit cnowhowes dins l' monde romin. On î bastixha on forom, kékes timpes, on cinte di comiece, des otels.

I n' dimeure pus asteure ki les " *thermes* " d' où çki l' tchôte aiwe î court todi. Del vesprêye, cwand l' lumire halkene co etur li djoû et l' nute, gn a ene pitite brouheur k' amonte. C' est foirt bea a vey.

Tins del guere di 40

Tins del guere di 1940, li veye et l' grande egljhe gotike ont brâmint sofri des bombârdumints des avions almands. Li grande picine est todi la, waire abumêye. On n' î bagne pus, elle est rimpleye di plantes d' aiwe avou des rodjes pexhons ki s' î pormoennèt.

Les grandès colones rominnes tipikes tot âtoû sont co bén stampêyes et les adjeyantès posteures [*statues*] d' omes et d' sôdârs romins ossu, câzu sins pont di schayteurs [*non ébréchées*] mâgré l' tins.

Tins del guere, tos les sôdârs etrindjirs ki vizitént estént rçûs pàs A.T.S. (femes sôdârs) et priyîs a siner on live e-z î metant kékes mots so leu vizite.

Dj' î ans leyî nos emociens sol papî.

L' amirâ Nelson, après ses victweres naivreces, a stî fwait citweyin d' oneur di Bath.

Mimile Pêcheur

Cinema

Good Night and Good Luck

Boune nute et boune tchance ! C' esteut come ça kel djournâ d' 8 eures al nute atchevéve sol tchinne C.B.S., ezès Stêsses, dins les anêyes 1950.

C' ere vey li cayet avou totès rôzes et totès vyoletes, ca li politike US esteut dins ene des pus noerès termenes di si istwere.

C' î les trevén do **maccartisse**. Li mârlomé senateur Josef Maccarty, del Wisconsin, aveut fwait vôte ene lwè po mete a l' awaite tos les fonctionnaires US. Et taper a l' ouxh les cis k' ârênt polou tni avou les comunisses.

C' est l' decor do dierin fime da **Georges Clooney**. Li tinme : gn a on gaztî ki saye di mete des xhames el voye del politike do prezidint Truman, k' aveut ene hisse do comunisse.

Kî çki va Bén poleur djouwer l' role do senateur Mc Carty ? C' est ci acteur la ki va fé l' succès do fime, sins manke. Udonbén ki lyi va fé fé berwete ! Sapinse a Afred Hitchcock, dipus kel metchant est hisdeus, dipus kel fime ârè adiercî s' côp.

Georges Clooney ni fjha ni ene ni deus: li role da Mc Carty serè djouwè... pa Mc Carty lu-minme.

Kimint çoula ?

Tot biesmint tot bastixhant on sinnariou avou mitan des documints istorikes (noer et blanc) et mitan on vrai fime avou des vrais acteurs, inte di zels li ci djowe li gaztî, **Daniel Auteuil**.

Muzike

Li pupsak

On "pupsak", c'est èn instrumint d' muzike a vint, avou on saetch di pea pindou après, ene buze po shofler dvins eyet rimpli l' saetch, ey ene ou sacwantès ôtès buzes, ki l' air do saetch endè rexhe sins djoke po produire li muzike.

E walon, li mot "pupsak" est Bén cnohou dins l' payis d' Mâmdéy, Vervî et avârla. I pout eto esse eployî po on grand saetch di pea po mete di l' aiwe, avou ene golete po boere. Anatole Marchal endè djâze dins l' fâve des "cayôs do diale" (li bierdjî d' Mousnî) dins s' live "Å tins des nûtons".

Dins les ôtes lingaedjes, li pupsak si lome "*Dudelsack*" en almand et "*doedelzak*" e flamind ("*dudelsak*" e limbordjwès), "*bagpipes*" en inglès, "*säckpipa*" e suwedwès (kécfeye ki ça vént do walon), "*cornemuse*" e francès, "*biniou*" e burton, eyet "*gaita*" e castiyan.

Discrishaedje

Les buzes ki produjhnut l' muzike polèt aveur, come po ene flûte, des trôs, k' on pout stoper ou nén, po candjî l' son.

I n' è pout aveur k' ene buze melodike (lomêye li chalumo, ou **mwaïsse buze**), mins endè pout eto aveur deus, ene po tchaeke mwin (come avou l' "zampogna" itâlyinne, par egzimpe), ou co deus

adgermalêyes, ki les trôs sont stopés pal prumire ou l' deujhinme dognon des doets ("mezzued" tunizyin par egzimpe); dins ç' cas les deus buzes sont a pô près les minmes ou avou des combinâjhons d' trôs diferinnes.

Li nombe di buzes a note unike, ou **bourdons**, pout candjî pâr, di zero a troes l' pus sovint (nouv côps so dijh a l' octâve ou deus octâves pa dzo l' tonike del buze melodike).

Les pupsaks ont brâmint des cognes, mins les pus cnohous sont surmint les grands pupsaks escôswès, ki les redjimints militâres escôswès ont fwait cnoxhe long et lådje. Insi, cwand les Scôswès deliberént des veyes al guere 1940-1945, i djouwént voltî do pupsak tot-z î intrant

On les eploye copurade dins les payis gayels (Escôsse, Irlande, Payis d' Wales, Burtaegne) ou avou des raecenes gayeles (Galice), mins eto el resse del France et d' l' Espagne, Bulgâreye, Flande, Tunizeye et, come di djusse, el Walonreye.

On vout ki ç' fouxhe l' Impire Romin k' âye sipârdou ces instrumints la.

Sôres di pupsaks

Tchaeke payis, tchaeke môde, dit-st on ! C' est parey avou les pupsaks, k' ont des nos et des cognes ki candjnut d' on payis a l' ôte. Vo-z endè ci sacwants :

- "*Biniou kozh*" («vî pupsak» e burton). C' est on pupsak tradicionel del Burtaegne, c' est onk des pupsaks avou l' son l' pus hôt, les pus bassès notes do "biniou" sont al minme hôteur ki les pus hôtès notes do grand pupsak escôswès, par egzimpe.

- "*Biniou braz*" («grand pupsak» e burton). C' est on pupsak eployî el Burtaegne dispoys les anêyes 1950, k' est èn adaptaedje do grand pupsak escôswès.

- "*Musosac*" ou "*Muchafou*", pupsak eployî e Hinnot, dins l' coine d' Ate (Arkegnere, Fraine-dilé-Anvegn...) et co pus lon el Flande disk' âs anêyes 1920. Âdjourdu, on ndè fwait co a Vervî. Gn a deus bordons et ene mwaisse buze, tertos e si bémol. C' est l' pupsak k' on djouwe co asteure tot costé el Walonreye.

- "*Doedelzak*" (pupsak e neyerlandès), pupsak tradicionel del Flande; on l' voet dins sacwants tâvleas da Brughel.

- "*Border pipe*" («pupsak del frontire» en inglès), li pupsak tradicionel del Nonne di l' Escôsse.

- "*Cabrette*", on pupsak di l' Auvergne, el France; avou on bourdon réglé al kinte, ene octâve à dzeu del fondamintâle del buze armonike.

- "*Veuze*", pupsak des fagnes del Burtaegne et del Vendée.

- "*Duda*", pupsak di Hongreye.

- "Gaŭda" ("gayda"), pupsak del Bulgâreye, ki l' saetch est fwait avou del pea d' gade, les bordons eyet mwaisse buze sont metous el plaeece des pates eyet do hatrea del biesse.

- "Gaita", pupsak del Galice
- "Grand pupsak escôswès", c' est li pupsak di guere des ârmêyes escôswesses, et did la, des "pipe-band" (ôrkeses di djouweus di pupsaks escôswès).
- "Mezoued", pupsak del Tunizeye.

Rotaedje d' on pupsak

Les diferins bokets d' on pupsak (loukîz l' foto), c' est :

- li mwaisse buze;
- li saetch;
- les stoks di buze (po des pupsaks k' i gn a, on-z a sacwantès mwaisès buzes so on minme sitok);
- li shofla,
- les bourdons;

Li **saetch** est à pus sovint fwait d' pea, avou (à dvins) del hârpixh [*poix*], po k' i n' piede nèn. Mins on pout eto (come c' est l' cas pol "gayda" bulgâre) eployî ene vexheye [*vessie*].

Li **shofla** a-st on ptit clapet po-z espaitchî l' air k' est ddja dins l' saetch di ragoler.

Tos les pupsaks ont pol moens ene mwaisse buze, ki permète di djouwer l' melodeye. L' adire inte deus sôres di pupsaks, c' est l' nombe di bourdons.

À djoû d' ouy, on ndè fwait eto avou des prodûts sintetikes ou do cawoutchou.

Pablo Sarachaga, a pârti des sfwaits ârtikes di Wikipedia.

Foclore

Li rindjmint des fâves da Aarne et Thompson

Li rindjmint des fâves da Aarne et Thompson, c' est on rlomé sistinme di clasmint des fâves do vî vî tins.

C' est l' Finlandès Antti Aarne (1867-1925) et l' Estazunin, ki provneut d' Suwede Stith Thompson (1885-1976), k' ont-st emantchî ci rindjmint la.

Istwere do rindjmint da Aarne et Thompson

Il a stî eplaidî on prumî còp e 1910 pa Antti Aarne en almand. Li foclorisse s' a brâmint rashid so les ramexhnêyes di contes finlandès, so les fâves et floricones almands dâs **frés Grimm**, et eto sol schorcêye [*recueil*] daenwesse da Sven Grundtvig.

E 1927, Stith Thompson a stindou l' rindjmint a des fâves di totavâ, dins l' live "*The Types of the Folktale : A classification and bibliography*", k' a stî replaidî e 1973, pa l' Academia Scientiarum Pennica a Hensilki.

E 2004, Hans-Jörg Uther a co rcandjî ene miete li rindjmint po si *Enzyklopädie des Märchens* (eciclopeyede des fâves do vî vî tins).

Rindjmint da Aarne et Thompson

- fâves di **djâzantès biesses** (inglès : *Animal Tales*, almand *Tiermärchen*). E walon, on-z a, metans, li

fâve do mitan d' Cok, li fâve do dierin leu del Vâ, li fâve del gade des bwès di Smu.

- Fâve d' **emacralaedjes** et d' **estchantmint** (inglès : *Tales of Magic*, almand *Zaubermärchen*). Metans li conte del fêye Meluzene, les spoûles des nûtons. Sacwants fimes ki rexhnut di ces tins cial sont bastis so ces contes la (Harry Potter, li monde di Narniya, Kirikou et les sâvaedjès biesses).

- les **fâves rilidjeuses** (inglès : *Religious Tales*, almand *Legendenartige Märchen*); metans : li fâve di l' eraedjî tchesseu di Viêpe, u li rivnaedje so tere dâ Bon Diu et da Sint Piere; tos les marchîs avou l' Diale.

- les **floricones** (inglès : *Romantic Tales*, almand *Novellenartige Märchen*); metans Cindrinete.

- les **contes do biesse magneu d' efants** (inglès : *Tales of the Stupid Ogre*, almand *Märchen vom dummen Teufel/Riesen*). E walon, on-z a Canupersil, ramexhné pa Paul Marchot a Sint-Houbert, et l' minme conte, ritrové a Flipveye pa Josée Spinosa

- **Couyonâdes et racontroûles** (inglès *Jokes and Anecdotes*, almand *Schwänke*), metans li fâve do violoneu et do leu, li fâve dâ Djhan d' Madî

Eployaedje et criticaedje

Li rindjmint da Aarne et Thompson a stî eployî po classer les fâves do vî vî tins did pattavâ l' Daegn. Et çoula, cobén k' on-z a rprotchî à rindjmint d' esse trop ecorinné so les fâves di l' Urope.

Angelo Comel, rue Malhavez a Huy, écrivain en français et wallonophone

Andjelo Comel, del Måle Schavêye a Hu, sicrijheu e francès et walon-câzant

Adjâzia moenné pa Lucyin Mahin, li 10 d' octôbe 2005

Li Måle Schavêye di Hu

- Pocwè ç' no la, li Måle Schavêye, pâr kipité e "francès" âresse, "Malhavez" ?

- Li pont ki vos avoz passé po-z avni cial, po passer houte di Hoyou, n' egzistéve nén. N'a co asteure ene viye voye ki passe e bwès, sol droete erive. Cwand les djins vnént d' Modâve po ndaler a Hu, et k' Hoyou esteut gros, i n' savént passer a wé, et i dvént dmorer sol droete erive. Did la, dandjeus, li lomaedje "li måle schavêye", come vos avos "li måle passe" dins des ôtes viyaedjes.

- Et les grandès oujhenes cial astok ?

- C' est Deloite et Matthieu (asteure c' est Arcelor, kécfeye bénrade Mital Steel). À cmince, c' esteut deus viyès famille di Hu, les Delwè et les Godin, k' avént des tolreyes et des papireyes.

So tote li vâ disk' a Modâve, c' esteut totès oujhenes ki rotént avou l' foice di l' aiwe, des aminwers, des foidjes, evnd.

I fjhént des toles a tchôd, pu do zéngaedje a tchôd.

Al fén, les grossès oujhenes Cockeril, Esperance s' ont rashonné.

C' est todi come todi: les gros pexhons ont magnî les ptits.

Bouter po Cocri

- Et vos, avoz todi bouté a Cocri, ô, vos ?

- Awè, edon; al C.M.I. (*Cockerill Mechanical Industry*). Dji a-st ataké come brigadî, divins les traecus; pu come alâjheu [*alaiseur*]; pu al fén, dj' esteu dins les buros d' programaedje.

La, i m' a falou riscoler. Inte 1970 et 1980, n' a st-avou des machines ki fjhént 8 pîces totes les eures estô d' 3 machines ki fjhént ene pîce so ene eure. On-z a replacî ene peclêye di djins adon. Divant, dj' aveu bouté dins ene tchôdronreye a Indji.

Après, dj' a stî ovrer e l' Irlande po fé ene cintråle electrike, a Cork. Dj' î a dmoré deus ans et dmey avou totes mes djins.

Dj' a co travayî dins les tchôdires. Après, dj' esteu supervizeu do montaedjes po les tchôdires di ralouwaedje [*de récupération*].

Pu dj' a rivnou el Walonreye, et bouter po les oujhenes nawearinnes [*nucléaires*] (Doel, li cintråle 3 d' Tihindje). Dj' esteu responsåve des moteurs à mazoute di dierin scour (po fé vitmint do corant si totafwait vénreut a toumer e pane).

Après, dj' a stî dins l' siervice après-vinte. Cwand on vindeut ene tchôdire, aveut

todi èn an d' waeranteye [*garantie*]. S' i n' aveut-st ene aroke, dji dveu aler vey si c' esteut l' veur.

Adon, dj' a stî dins tos les pays: e Djapon, e l' Indonezeye, e l' Inde e Pakistan (Islamabad, Karachi, Goudou), Bahrein, Arabeye, Malaizeye, Taylande.

End a dju veyou del mizere, lâvâ ! Dins l' trintinne di Pakistanès k' estént a Goudou, end aveut k' onk ki saveut lére et scrire. I wangnént 2 dolârs amerikins po fé 12 eures (c' esteut e 1990). Et avou ça Hazan, nosse mandaye, il aveut troes femes. I dmorént dins des câves dins les digues basteyes åd dilong di l' Aiwe d' Indusse. Li plafond do trô esteut sotnou avou des stipes. N' aveut ene poite avou on drap come intrêye. Il aveut haetchî on fi electrike, a pârti del cintråle.

Mi vicâreye

- Vos n' estoz nén natif del Walonreye ?

- Nonna ! Dj' a vnou à monde el Bijhe di l' Itåleye. E 1800 et des poyaedjes, mi viyaedje esteut otrichyin. Et m' mame si loméve Monestier - c' est on no francès - Napoleyon î a stou, et minme des Polonès. C' est dins les Dolomites. Et c' est a câze d' ene djin d' lâvâ, Souzane, ki dj' so cial el Beldjike.

**Suzanne de Jeneffe en
Condroz**

- Kimint s' lome-t i, vosse live ?
- *Suzanne de Jeneffe en Condroz*
- Wice çoula, Djinefe ?
- C' est on ptit viyaedje dilé Havlindje.
- Et kî k' c' est, cisse djin la ?
- Elle a skepyî e 1919, e l' Itåleye, e plin redjime fachisse. Elle a stî ovrer divins les montinnes disk' a l' ådje di 13 ans. Adonpwis, po wangnî l' crosse del famille, on l' a-st evoyî a Nape come meskene amon des ritches. Et c' est la k' elle a cnoxhou m' mame.
- Kimint çk' elle aléve a Nape ?
- Ele prindeut l' trin, li voye Belluno-Padowe. Elle î a stî troes côps troes ans. Adon, nos esténs e 1939, et les Inglès bombårdént Nape. Ça fwait k' ele rivént e s' viyaedje, ki c' esteut on pôvriteus hamtea dins les tienes. N' ayeut la on tchîf do pârti fachisse ki l' a-st evoyî e l' Almagne po bouter. On-z etindeut dire k' e l' Almagne, on n' bombårdéve nén.
- Ces Itålyins la k' alént e l' Almagne, i n' estént nén prijhîs, zels ?
- A ç' moumint la, neni. Mins il estént oblidyîs, pa pârti fachisse, d' aler travayî, e l' Almagne u e l' Itåleye. Å cminçmint, e 1941, Souzane, elle boutéve el Bavire, ey ele s' î plaijheut bén.
- Mins e 1942, ça n' aléve dedja pus si bén. Les Almands ramassént dsu leu narene, des tatouyes el Rûsseye, e l' Afrike do Nôr

(Libeye). Cwand elle a ristî travayî e 1942, ci n' esteut pus el Bavire, mins a Stetin, el Pologne d' ouy.

Ci côp cial, ci n' est ddja pus l' minme afwaire po ndaler å trin. Davance, les ovrîs itålyins voyaedjént dins des beas vagon. Mins a dater d' 1942, c' esteut des vagon å bisteu.

Il ont stî egadjîs el Pologne - k' ayeut stî evayeye e 1939, don, leye -, dins ene cinse ouçk' i n' ayeut des prijhîs. I n' estént nén bén lodjîs. I doirmént dins des stâves so des léts onk dizeur l' ôte. Des matrasses di foyes di mayisse, des fayés tenes covtoes. Sol coine des covtoes, n' ayeut des croes gamêyes, sogne k' on n' les hape.

Cial, i n' magnént k' des cromptires, et del tene sope, avou des betråles et des raecenes.

Et ça fwait k' e 1943, elle a rescontré on prijhî ki lyi fjheut todi des betchs. C' esteut Djôzef, on sôdârd bedje di Djinefe, k' ayeut stî prins sol Lisse. Lu, il ayeut on tchvâ, et i moennéve a l' ansene. I tcheryive ossu å bwès et ås cromptires.

Et il ariva, e 1943, k' i s' ont trové eshonne dins on tchamp. Djôzef diveut ramasser ås fiyaenes [*fanés de pommes de terre*] et les sintineles almandes dimandî d' jusse a Souzane di lyi aler dner on côp d' mwin. I plént djâzer, mins d' jusse di l' ovraedje.

- Et i n' ont nén djâzé fok d' ovraedje et do tins !?

- Bén nonna, don, mins dji n' vos è di nèn dpus, po n' vos nén waster (ni oister) vosse plaijhi.

Vî scrijha walon

Li dobe lete LH

Li dobe lete LH, c' est on scrijha k' est ou k' a stî eployî, pa sacwants lingaedjes romans po noter on moyî L.

Les ôrtografeyes do portuguès eyet d' l' occitan l' eployèt co asteure.

Li dobe lete LH e walon

Ci scrijha a-st aparexhou e vî walon diviè 1250.

I pout esse shuvou dins les nos do viyaedje di Pâye, so ban d' Clavir : "Palia", 1179; "Paalhe", 1258; "**Pailhe**", 1317.

On l' ritrove eto dins des ôtes vîs scrijhaedjes di no d' plaeces, come « **Boëlhe** » (Boye).

I mostere kel shuvion L + Y do hôt-latén a divnou on seu son e walon, li son yod. On l' voet bén dins des mots come « aweye », « botaye », « foye » (latén *folia*)

Ci candjmint la va fé l' adire inte li walon eyet l' picârd, la ki ci shuvion la dene li son L. C' est parey e normand.

Po sacwants mots, la kel shuvion L + Y n' est nén si clair, ci candjmint la ni s' a nén passé dins totes les coines del Walonreye. Insi, po des mots come « sitoete » (erî-rfwait latén "stella"), « swele », « toete », « (a)rantoele », gn a k' ene pitite coine e l' Basse Årdene k' a des disfondowes avou Y (*sutwâye*, *swâye*, *twâye*, *rantwâye*).

Li dobe lete LH n' a nén stî reployeye e rfondou walon.

Lives e walon

So l' Anuti

« So l' Anuti », c' est on roman e walon sicrît pa **Lorint Hendschel** aviè 1994-1995, et eplaidî e 2005. C' est l' prumî roman scrît e rfondou walon. I serè strimé li 25 di måss 2006 a l' Aisse dle Tuzance [Centre Culture] di Bive [Bièvre], avou deus ôtes lives e walon.

Il a rascodou l' pris del Kiminâlté Walonreye-Brussele e 1995.

Li roman est eplaidî avou on ratournaedje e francès, vizon vizu, fwait pa Michèle Gabriel.

Si eplaidaedje, dipus d' dijh ans après si scrijhaedje, a stî adjinçné pal Rantoele.

"So l' Anuti" et li rfondaedje do walon

Dins l' adviertance às lijheus, Lorint Hendschel est ene miète fotant à dfwait do sistinme di rashiyaedje des accints, li seu sistinme de scrijhaedje do walon accepté pal SLLW à 20inme sieke.

On rtrouve li minme idêye cwand li ero, Djustin Colot, trouve ki si pa adoptûle, on conte otrichyin, si muchyive dins on laboratwere po scrire des powezeyes e "patwès".

Al loupire do crasset, dji n' a discovrou k' ene pitite plaee avou on tocoe brâmint trop ptit po siervi d' for d' alchimisse. Ene axhlete avou sacwants lives: De Arte Compositioinis da Publius Consilius, Bucolicae da Virjile, Les ovraedjes eyet les Djoûs da Eziodé, li

Cantibus Olympiadis Nympharum da Teyocrite (rimetou en almand pa W. Schrottbar, amon l' imprimeu Lautschrei, Flemsgast, Frankfurt, 1752)...

Di l' ôte costé: ene tâve, ene tcheyire. Sol tâve: ene pene, on potiket avou on fond d' intche rassetcheye, on moncea d' papîs... Sol prumire pådje, sicrît avou des cwârêyès letes gotikes:

Der Sanfte Zefir

Philosophische Gedichte im Mundart vom Züd-Westenteil des Nord-Ostenviertels von Obersdorf

(Li doûs zuvion

Arimeas filozofikes e patwès do coulôt Sud-Ouwess do cwârî Nôr-Ess di Somveye)

T' as minti ! Dj' end a rî a schirer m' vinte: insi l' vî sôdârd setch come on poy di scoreye si vneut catchî dins ene câve po scrire. Eyet po scrire cwè? Des rimeas, s' i vos plait ! Eyet dins on patwès, eco bèn ! A n' nèn croere !

Sins balziner, sins ddja taper on còp d' ouy so onk des "Philosophische Gedichte", dj' a tapé les foyeas dins l' tocoe eyet djels a fwait broûler. Tins k' les betchowès blames cotrawént l' papî eyet l' fé tourner a foumire, dji riyeu co todî, tot tuzant ki ç' còp ci, li conte Von Altburg esteut moirt eyet ramoirt.

Tant k' a mi, dj' esteu deliberé.

Adviertance di l' eplaidéu azès lijheus curieus, spepiâds eyet / u sincieus.

Ni cachîz nèn après l' viyaedje di Lene so vosse Daegn-Mape : i gn a ddja lontins k' il a tourné a rén.

Tot çou k' on sait, pol djoû d' ouy, c' est k' il esteut kéke pârte e l' Urope, etur des ôtes plaeces lomêyes Escâssene eyet Faimonveye, ene pixheye pus hôt k' Leglijhe u, purade, ene faflote padzo a droete di Djenvå. On-z î câzéve li meye set cint swessante-shijhinme pârler d' on lingaedje lomé "walon", âdjourdu disparexhou.

Li precieus Atlasse multi-izoglossike di l' Academeye des Syinces di Buenos-Aires el definit insi: *Una variedad norte-occidental del sub-grupo central de los dialectos orientales (sic) del idioma valón, con marcadas influencias meridionales.*

C' est l' vrai: li scrijheu k' on prezinte si ovraedje vaici n' esteut k' on payizan k' aveut-st aprin a lére - si waire ! Ça fwait k' il a stî epronter - l' enocin catoize ! - pol moens set mots (set !) à pârler di Drairi, a cénk kilometres di s' mâjhône. A-t-on djourmây idêye ! Do còp, li live cial ni vât rén."

Mâgré k' i n' a nole valixhance po les sincieus do lingaedje (ça vout dire: pont d' valixhance do tot), nos l' dinans azès lijheus come ene pitieuse imådje di çou ki s' passéve e ç' coine la di l' Urope, eyet dins les

tiesses des djins, dins les anêyes 1700 et des."

Po lère ci vî lingaedje la, li coraedjeus lijheu doet co saveur ki les letes « xh », « jh », « sch », « å », « ae », « oe », « oi », « én » et « ea » ni si scrijhèt nén come ele si prononcént l'avâ di ces trevêns la. Nos vos avans ddja dit, ciddé padzeu, kimint çk' ele si prononcént e ds ôtès coines d' on payis k' on lomrè « Walonreye », on ptit cint d' anêyes pus târd.

Pol restant, on n' sait nén dtrop comint çki les « endogènes » (c' est insi ki leu govienmint les lomève) prononcént des mots ossi ewaerant ki « afwaire » u – co brâmint pus emacralant – djambe ! ("djombe"?, "djanme"?, "djâbe", "jampe"?).

I nos fâreut, droci, on novea Champollion !

On novea live-bistoke da Paul-Henri Thomsin.

Li walon avâ les voyes II

Dji prezinte âs lijheus di vosse gazete tot çou k' i gn a d' meyeu po l' anêye k' atake. Ci serè motoit l' ocâzion po moussî nos sondjes a vrayi, et po fé rblawter nosse bea lingaedje walon totavâ nosse pitit payis.

Po m' pârt, dj' a ratoké l' feu d' on ptit tchinisse k' aveut restchâfé l' cour des Lidjwès, i n a èn an d' cial. Dj' a ridné, eco ene feye po nel nén rovî, 10.000 "Li walon avâ les voyes (II)", ki les djins ont broké dsu, come di djusse.

Adrovaedje di "So l' Anuti"

Li kèwe di nosse tchèt a bin v'nu !

An 1995, Lorint Hendschel a r'çû l' *Prix en langues régionales de la Communauté française de Belgique* po s' roman *So l'anuti* èt po onze ôtes contes. Dîj ans pus taurd li roman è-st-anfin publiyî.

Li sudjèt, su qwate paroles : nos-èstans au XVIIIyime siéke. On cinselotî dè payis d' Mouêse s'ègadje come sôdâr pwis on comte qu'èst mambe dè Sint-Ampîre li fêt passer po s' fi. Après oyu fûrlé s't-èritance, noste ome rivint dins s' viyadje po-z-î moru. Si p'tit-fi ènn'îrè èto, tchèssî pa sès djins. C'èst li qu'a riscrît l'istwêre a paurti dè foyas qui s' pârin a lèyî pad'zos s' payasse.

Minme si l' dêrin tchapite anonce li révolucion francèse, li pouvwêr dè rwès èt dè princes è-st-a s' pus fwârt vèci : li r'lijion sièv a fé choûter lès p'titès djins ; lès Grands èmantchèt lès guêres èt l's-ètèrtinu po rachoner leû(s) peûpe(s) padrî zèls èt po s' fé quite dè-arèdjîs.

Li guêre conte lès Turcs mètans. Nosse mèsse-pèsonadje, Justin Colot, div'nu Justinyin Von Altburg, dwèt aler veûy qwè èt come amon l's-Otomans. One pitite taudje èt i trèvautche li tchamp d' bataye sins mau sin rûse.

Ci siéke-la, c'è-st-ossi l' ci dè filosofes èt dè-Anciclopédisses, dè salons (li ci dèl Barone Vazet-Fudhimplacz), li siéke qu'on-

z-aveut l' dâr dè conèche li francès èt d'è tchôkî dins s' cauzadje come li Prince Von Rohye...

Come di jusse, Justinyin aurè on mèsse di filosofie ; il apidrè l'alemand, li francès èt on pau d'anglès ; i passerè s' timps à lire dins l' bibiotèque dè comte.

On tûse au *Candide* da Voltaire (qui l'auteûr lî fêt one clignète) mins ossi a William Thackeray (*The Luck of Barry Lindon*).

Lorint scrît jusse come i cause. Il atoûwe tofêr li lîjeû èt l'èminer padrî li, avou li. C'è-st-on prumî po stitchî dins s' racontadje, a môde di coûts bokèts, sès tûzadjes oudôbin on deûzyinme racontadje. One ôte piceûre, c'èst d' conter dins one lête (qui nos fêt rapinser lès *Lettres persanes*). Ni cachîz nin vèci après dè ratoûrnûres èt dè comparèzons walones. Li scrîjeû a fwardjî li-minme sès-ostèyes.

So l'anuti, dins l' bon fond, n'èst-ç' nin l'istwêre d'one djin qui n' si sèt aroutiner a s' planète, on còp qu'èlle avise arindjîye po todi ? D'on payizan qui n' sèt r'noyî sès rêcinèyes ?

Minme s'on n'èst nin d'acôrd avou li r'fondu, on n' saureut r'protchî au scrîjeû di n' nin conèche si langue èt di n' s'è soyu sièrvu. So l'anuti a s' place, one place a paurt, dins nosse littérature.

Asteûre, lîjeû, vos-èstoz a Lène, one sadju inte Astîre èt Dinant. Èt, sins vos k'mander, vos 'nn'îroz, come Justin Colot èt si p'tit-fi. Bon voyadje !

Bernard Louis

Contes di m' payis et d' co pus lon

C'est ene ramexhnêye di noveles da **Jean-Pierre Dumont** eplaideyes på Coirneu e 2005.

I gn a 171 pådjes di tecse, pâr e walon, çou k' endè fwait onk des pus gros live di prôze racontrece e walon di tos les tins.

Li live riprind câzu tos les sicrijhaedjes di l' oteur, di 2001 a 2004, avou "Mignolet" a s' tiesse, on ptit roman k' aveut rascodou l' Pris do Coirneu e 2001.

Gn a des tote pitites et des pus longuès noveles.

Les noveles did "co pus lon", c' est sovint el Hongreye, la kel Djhan-Pire aveut rassonné ene mâjhône po-z î aler e condjî.

Les enimådjeures sont fwaites pa Agnès Closset.

L' ehâyaedje ôrtografike e sistinme Feller a stî fwaiete pa Bernard Louis, avou l' aidance da Victor Georges.

Li cwâtron d' noveles a yeu do mâ di skepyî, a câze d' on cinsuraedje di sacwants bokets, riwaitîs come trop erotikes.

Les pådjes d' adrovaedje (rimerceymints, divant-z-ouve, adrovaedje, prezintaedje des tecses) sont scrîtes e francès.

L' adviertixhmint à lijheu est e walon :

Totes ces istweres cial ni sont k' des carabistouyes k' ont mawri e mâhaitî cervea da l' oteur. C' est al vude k' on-z î cwirreut ene ravizance avou des djins moites u evikes.

Sol coviete do cou do live, gn a on prezintaedje do

scrijheu e francès avou s' poitrait.

Les noveles ki s' pasnut foû del Walonreye

- Itzimer : disbâtchance d' ene famille hongrresse souwabe ki rvént e s' payis après ene hapêye passêye e l' Almagne, come "refudjîs".

- Edward Madrell : Complinte pol dierin djâzeu do lingaedje gayel di l' Iye di Man.

- Li dierin des Carayibes : li mitan do ptit roman, c' est e l' Amerike, à moumint do disbarcumint des prumîs Espagnols.

- Li ptit souneu d' clokes : Assazinaedje do souneu d' clotche del bâzlike del Nativité a Betleyem, pa des mwaissees saetcheus à fizik israyelîs e 2002.

- Szenkut : perlinaedje des djupsyins di Hongreye.

- Pate di robete : Istwere d' on gâre-tchesse hongrès.

- Zoly est moirt : Li crapåde do raconteu vike el Hongreye; si ome vént d' mori...

- L' ome ki côpéve des âbes : disvoyance des Palestinîs crustins so l' ocupâcion d' Israyel.

Eviè Nonne

C' est ene ramexhnêye di noveles da **Lucyin Mahin**, eplaideyes på Muzêye do pârlaedje e l' Ârdene, e 2006.

Nouv des dijh noveles si pasnut foû del Walonreye. Elle essinnèt tertotes des persounaedjes marokins u aldjeryins, mins, tenawete, gn a des Walons ki si vnèt stitchî dins les spoûles [récits].

Li live est enimådjî [illustré] pa des foirt nozêyès pondeures [peintures] da Marie-Louise Mertz, k' a ddja brâmint bouté eshonne avou çou ki s' lomève co *Le Musée de la parole au Pays de Bastogne*.

L' adrovaedje a stî scrît pa Pierre Otjacques.

Totes les noveles sont ratournêyes e francès pa ene ekipe di tradujheus, ki c' est : René Georges, Jeanne-Marie Francis, Emile Pêcheur, Willy Leroy, Olivier Esnault, André Demoulin, Jean-Pol Grandmont et Maddy Dorchymont

Divant d' ataker, on-z a droet a on pitit prezintaedje do rfondou walon.

Al fén do live, gn a on motlî de cmons nos, pu onk des nos prôpes, avou les nos etrindjirs. Gn a co sacwantès pådjes di croejhete.

Les scrijhaedjes e walon ont stî rispepyîs del ricoridjrece e rfondou UNIX/Linux adjinçnêye pa Pablo Saratxaga, et del ricoridjrece Microsoft-amistâve, amontêye a pârti del prumire pa Francis Baudoux.

Les cis e francès ont stî carwaitîs pa Joël Thiry.

